

ZYGIMANTAS LIAUKSMINAS

(1596—1670)

J. TIJONELYTE

1578—1579 m. Vilniuje jėzuitai įkūrė aukštąją mokyklą-Akademiją, siekdami savo rankose išlaikyti viso krašto mokymo ir švietimo darbą ir pajungti jį reakciniams katalikų bažnyčios ir feodalizmo interesams¹.

Nors Vilniaus Akademijos įsteigimo tikslas buvo tikybinis-reakcinis, vis dėlto XVI a. pabaigoje ir XVII a. pradžioje Akademija buvo vienintelis mokslo židinys Lietuvoje². Be jos Lietuvoje nebūtų buvę jokios aukštosios mokyklos ir dvasinis skurdumas būtų buvęs dar didesnis³. Akademijoje mokėsi ir dirbo daug žymių mokslo ir literatūros veikėjų, kaip K. Sirvydas, M. K. Sarbievijus, Albertas-Vijukas ir Kazimieras Kojalavičiai ir kt. Jų tarpe gana žymią vietą užėmė ir Žygimantas Liauksminas⁴.

Apie daugelį su Vilniaus Akademija susijusių žmonių yra parašyta nemaža studijų ir monografių. Bet Žygimanto Liauksmino mokslinė veikla tebėra visiškai nenušviesta. O šis Vilniaus Akademijos auklėtinis, profesorius ir mokslo veikėjas tikrai nusipelnė dėmesio — jis yra pirmosios Lietuvoje graikų kalbos gramatikos, retorikos ir muzikos vadovėlių autorius.

Pateikti duomenų apie jo biografiją, mokslinę veiklą ir yra šio straipsnio tikslas.

* * *

Žygimantas Liauksminas — kilmės žemaitis. Jis gimė 1597 metais Žemaitijoje, bajorų šeimoje⁵. Turėdamas 19 metų, įstojo į jėzuitų ordiną (1616) ir studijavo Vilniaus Akademijoje humanitarinius mokslus. Ypač buvo pamėgęs filologiją, filosofiją ir retoriką, gerai mokėjo lotyniškai ir graikiškai: dar studentas būdamas, šiomis kalbomis rašė eilėraščius⁶. Kuriais metais Liauksminas baigė Akademiją, nežinoma. Baigęs Akademiją, trejus metus dėstė joje filosofiją ir retoriką⁷. 1638 metais gavo filosofijos⁸, o 1642 metais — teologijos⁹ daktaro laipsnius. Nuo 1641 iki 1643 metų dėstė filosofiją

¹ Zr. Lietuvos TSR istorija, Vilnius, 1958, p. 84.

² Zr. K. Jablonskis, Vilniaus Akademija, „Vilniaus Universitetas“, Vilnius, 1956, p. 27.

³ Ten pat, p. 22.

⁴ Lotyniškai pasirašinėjęs S i g i s m u n d u s L a u x m i n, lenkiškai — Z y g m u n t L a u k s m i n.

⁵ Liauksminų šeimos herbas buvo „Dąbrawa“. Zr. St. Załęski, Jezuici w Polsce, t. 4, cz. 2, Kraków, 1904, p. 1069.

⁶ Hier. Juszyński, Dykcionarz poetów polskich, t. 1, Kraków, 1820, p. 242.

⁷ Laureae Academiae sive liber continens Ritum promovendi... in Alma Academia Vilnensi, 1650 (rankraštis).

⁸ St. Załęski, Jezuici w Polsce, t. 2, Lwów, 1901, p. 642.

⁹ Laureae Academiae sive liber continens Ritum promovendi... in Alma Academia Vilnensi, 1650 (rankraštis).

Brunsberge¹⁰, o nuo 1644 iki 1646 metų buvo Plocko, o vėliau Polocko ir Nesvyžiaus kolegijų prefektas¹¹ ir dėstė ten retoriką¹². Apie 1651 m. paskirtas Polocko kolegijos rektoriumi¹³, jai vadovavo apie šešerius metus. 1657 m. buvo paskirtas Vilniaus Akademijos vicerektoriumi¹⁴ ir šias pareigas ėjo trejus metus. Nuo 1661 m. iki 1665 m. dirbo Kražių kolegijos rektoriumi¹⁵, 1665 metais vėl grįžta į Vilniaus Akademiją ir čia eina vicekancelerio pareigas¹⁶ iki mirties, t. y. iki 1670 m. rugsėjo 11 d.¹⁷ Palaidotas Vilniuje.

Zygimantas Liauksminas buvo visapusiškai išsilavinęs žmogus, apgynęs, kaip jau buvo minėta, dvi daktaro disertacijas. Jis pasižymėjo ne tik mokslininko gabumais, bet buvo ir geras administratorius. Šaltiniuose jis charakterizuojamas kaip žmogus, pasižymėjęs paprastumu, kuklumu tiek asmeniniame, tiek ir viešajame gyvenime. Pažymima jį buvus gerą savo mokinių ir studentų draugą: jis visuomet palankiai žiūrėdavęs į žemesnės kilmės studentus (vadinamus humiliores), kurie mokėsi tuo metu Vilniaus Akademijoje, ir visokeriopai stengdavęsis jiems padėti, sudaryti sąlygas, kad jie galėtų mokytis. Jis specialiai buvo suorganizavęs Vilniaus Akademijoje choralinio giedojimo kursą, kad neturtingieji studentai giedodami galėtų užsidirbti sau pinigų mokslui¹⁸. Siems kursams jis buvo parašęs netgi pirmąjį Lietuvoje giedojimo-muzikos vadovėlį: „Ars et praxis musicae“¹⁹, kad „žemesnės kilmės studentai“—„humiliore loco nati“ arčiau susipažintų su giedojimo-muzikos menu. Savo santykiuose su žmonėmis buvo paprastas, draugiškas, malonus. Visų buvęs gerbiamas ir mylimas²⁰. Pasižymėjęs dideliu darbštumu ir tvarkingumu. Savo uždirbtus pinigus skirdavęs veikalamis spausdinti²¹.

Būdamas labai gabus ir išsilavinęs, mokėdamas daugelį kalbų, o ypač graikų ir lotynų kalbas, Liauksminas parašė visą eilę didelę mokslinę vertę turinčių veikalų.

Pirmas ir svarbiausias jo veikalas, kaip nurodoma kai kuriuose šaltiniuose, yra „Praxis oratoria sive praecepta artis rethoricae“.

Sis veikalas išleistas 1618 m. Brunsberge²². Bet, nurodant datą, čia bus

¹⁰ St. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, Kraków, 1905, p. 1009.

¹¹ Prefektas jėzuitų kolegijose buvo mokyklos auklėtojas-prižiūrėtojas, mokinių dvasinis ganytojas.

¹² *Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum Provincialium*, S. Rostowski, Vilnae, 1768, p. 451.

¹³ Rektorius skyrė jėzuitų provincijolas arba net pats jėzuitų vadinamasis generolas. Rektorijų pareigos buvo Akademijos priežiūra. Po trejų metų jie galėjo būti skiriami profesoriais bei administratoriais kurioje nors kitoje jėzuitų kolegijoje 3 metams, o po to jie vėl galėjo grįžti į Akademiją eiti rektoriaus pareigų.

¹⁴ *Laureae Academicæ sive liber continens Riturum promovendi...* in *Alma Academia Vilnensi*, p. 1650 (rankraštis).

¹⁵ St. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 4, cz. 2, Kraków, 1904, p. 1009.

¹⁶ Vicekancelerio pareigos Vilniaus Akademijoje buvo Akademijos priežiūra ir Svietimo ministerijos nurodymų vykdymas joje.

¹⁷ *Laureae Academicæ sive liber continens Riturum promovendi...* in *Alma Academia Vilnensi*, p. 1650 (rankraštis).

¹⁸ N. Sotwell, *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu, Romae*, 1675, p. 740. J. Brown, *Biblioteka pisarzy Asystencji polskiej Towarzystwa Jezus, Lwów*, 1852—1855, p. 1569.

¹⁹ L. Janowski, *Zywoty jezuitów Wileńskich* (z. coll. Acad. Vil. (BF. 3192).

²⁰ Wilnae, 1669.

²¹ L. Janowski, *Zywoty jezuitów Wileńskich* (z. coll. Acad. Vil. (BF. 3192), rankraštis.

²² Ten pat.

J. Brown, *Biblioteka pisarzy Asystencji polskiej Towarzystwa Jezus, Lwów*, 1852—1855, p. 1569.

N. Sotwell, *Bibliotheca Scriptorum Societatis Jesu, Romae*, 1675, p. 740. Fr. Siarczyński, *Obraz wieku panowania Zygmunta III*, cz. 2, Lwów, 1828, p. 268. *Bibliothèque de la Compagnie De Jésus, Bruxelles—Paris*, 1893, t. 4, sk. 4, p. 1569.

veikiausiai suklysta, nes tuo metu Liauksminui tebuvo 21 ar 22 metai, o tokio amžiaus žmogus dar nebūtų galėjęs parašyti tokio rimto ir svarbaus veikalo, reikalaujančio kruopštaus darbo ir didelio patyrimo. Greičiausiai pirmą kartą šis veikalas buvo išleistas Brunsberge ne 1618, o 1648 metais, kai Žygimantas Liauksminas buvo pačiame kūrybiniame subrendime. Tiesa, K. Žomerfogelis²³ nurodo dar kitą datą, teigdamas, kad pirmą kartą veikalas buvęs išleistas Vilniuje 1645 metais. Bet ir ja reikia suabejoti, nes veikalas aprobuotas ir dedikuotas 1648 m., o sunku būtų patikėti, kad pats leidinys būtų ankstyvesnis už aprobatą ir dedikaciją. Kiti šaltiniai²⁴ nurodo, kad pirmą kartą „Retorika“ buvo išleista Brunsberge, bet ne 1648, o 1658 metais. Vis dėlto labiausiai tikėtina pirmojo leidimo data — 1648 metai, nes keliskart visų užsienyje perspausdintų šio veikalo leidinių aproba — 1648 metai.

Apie dedikacijos turinį rašo K. Estreicheris²⁵, remdamasis Krokuvos Jogailos bibliotekoje esančiu vieno leidimo egzemplioriumi. Estreicheris nurodo, kad leidinys buvęs dedikuotas Lietuvos maršalo Mykolo Radvilos sūnui 1648 m. lapkričio 5 d. Šioje dedikacijoje Liauksminas, tarp kitko, pažymėjęs, kad šį veikalą jis parašęs Nesvyžiaus kolegijai. Kaip atrodė pirmasis šio veikalo leidimas, sunku spręsti, nes jis yra dingęs. Iš Estreicherio nurodymų tesužinome, kad jo apimtis buvo 213 puslapių.

Apie veikalo svarbą ir vertę galima spręsti iš jo daugkartinių leidimų užsienyje. K. Estreicheris²⁶ nurodo, kad veikalas buvo išleistas Lietuvoje 2 kartus, o užsienyje 11 kartų, bet atrodo, kad užsienyje šio veikalo leidimų buvo dar daugiau.

Antras veikalo leidimas išėjo Miunchene 1656 metais²⁷. Šis leidinys turi 285 puslapius, aprobuotas Vilniuje 1648 metais. Trečią kartą jis perspausdintas Frankfurte prie Maino 1666 metais, aprobuotas taip pat Vilniuje 1648 metais; puslapių skaičius nenurodomas. Ketvirtą kartą — Frankfurte prie Maino 1675 metais, penktą kartą Kelne 1680 metais; turi 285 puslapius, šeštą kartą Vircburge (Herbipolyje) 1690 m., septintą kartą — Kelne 1705 m. (jo apimtis 286 psl.). Aštuntą kartą perspausdintas tame pačiame Kelne ir toje pačioje spaustuvėje 1767 metais. Devintą kartą Prahoje 1710 metais; leidinio apimtis 222 puslapiai. Dešimtą kartą Liauksmino veikalas buvo išleistas vėl Kelne 1717 metais (veikalas turi 286 psl.), vienuoliktą kartą — Austrijoje, Vienoje, 1720 metais, o dvyliktą kartą — 1732 metais Košicose (Cassoviae). Veikalo apimtis buvo 328 psl. Paskutinis, tryliktasis veikalo leidimas išėjo Brunsberge, bet išleidimo metai nenurodyti.

Šio veikalo leidimų gausumas užsienyje rodo, kad jis buvo labai vertingas ir reikalingas.

Norint plačiau nušviesti veikalo reikšmę ir vertę, reikia arčiau susipažinti su XVII šimtmečio mokyklomis: mokyklų organizacija, mokslo programomis ir jų paskirtimi.

Visos ano meto, t. y. XVI, XVII ir XVIII amžiaus mokyklos Lietuvoje buvo religininkų — iš pradžių jėzuitų, o vėliau pijorų ordino — rankose. Pirmasis šių mokyklų tikslas buvo ne stumti mokslinį darbą į priekį, reng-

²³ Lituanicarum Societatis Jesu Historiarum Provincialium, pars I, Wilnae, 1768, p. 451.

²⁴ Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana, ser. I, 43—44, Warszawa, 1910, p. 32—33.

J. Bielinski, Uniwersytet Wileński, t. 3, Kraków, 1899—1900, p. 241.

²⁵ Biblioteka Polska XV—XVIII stulecia, Kraków, 1906, p. 130.

²⁶ Ten pat, p. 131.

²⁷ Praxis oratoria sive Praecepta Artis Rhetoricae, quae ad componendam orationem scitu necessaria sunt, tam separatim singula, quam omnia simul exepilis expressa, et ad aemulationem eloquentiae studiosis proposita a P. Sigismundo Lauxmin... Monachii Typis Lucae Straub Sumptibus Joannis Wagneri Anno M. DC. L VIII (1658) p. 285. Approb. Sim. Blonensis Wilnae, 1648.

ti įvairių sričių specialistus, bet ugdyti religinę pasaulėžiūrą, skiepyti religinį fanatizmą. Jų steigimo iniciatoriams ir vadovams terūpėjo, kaip nurodo profesorius K. Jablonskis²⁹, „mokyklinėmis priemonėmis nugalėti įsigalintį Lietuvoje protestantizmą ir paruošti žmonių, pasiryžusių ir sugebančių kovoti už katalikybės įsiviešpatavimą“. Tam tikslui buvo pajungtas ir mokyimo metodas. Kokia turi būti mokyklų organizacija, mokymo programos ir pats mokymas, buvo nurodoma jėzuitų sudarytoje mokslo programoje, vadinamoje „Ratio studiorum“³⁰. Tai buvo savotiškas ano meto mokyklų struktūros kodeksas ir pavyzdys visoms mokykloms, kaip tvarkytis, kaip ir kokias disciplinas dėstyti. „Ratio studiorum“ išleidimo metais jėzuitai Lietuvoje ir Lenkijoje turėjo viso 11 mokyklų, kartu įskaitant ir Vilniaus Akademiją. Ilgainiui mokyklų skaičius augo, ir 1700 metais Lietuvoje ir Lenkijoje jų buvo 51. Pagal „Ratio studiorum“ programą pilna vadinamoji jėzuitų kolegija buvo skirstoma į trijų rūšių kursus: 1) teologijos kursas, 2) filosofijos kursas ir 3) vidurinės mokyklos kursas. Vidurinėse mokyklose mokslas truko 5–6 metus.

Patį žemiausią vidurinėse mokyklose klasę vadinosi „infima classis grammaticae“ — žemiausia gramatikos klasė arba tiesiog vadinama „infima“³¹ — žemiausia. Šioje klasėje truko mokslas dvejus metus. Todėl ji buvo tituluojama dviem vardais: infima classis grammaticae minor, arba parva, ir infima classis grammaticae maior — mažesnioji žemiausia gramatikos klasė ir aukštesnioji žemiausia gramatikos klasė. Šioje klasėje buvo tik pradedama dėstyti lotynų kalba ir išeinamas kursas iki veiksmazodžio asmenavimo. Čia buvo skaitomi rinktiniai Cicerono laišakai ir lengvosios epigramos.

Antroje vidurinės mokyklos klasėje, vadinamojoje „classis media grammaticae“ — vidurinė gramatikos klasė arba tiesiog „classis grammaticae“ — gramatikos klasė, buvo dėstoma visa lotynų kalbos gramatika ir graikų kalbos gramatika iki sintaksės, įskaitant lengvesnes sintaksės konstrukcijas. Joje buvo skaitomi Cicerono laišakai, Cezario „De bello Gallico“ ir Ovidijaus „Tristia“.

Sekančioji klasė vadinosi „suprema classis grammaticae“ — aukščiausioji (paskutinė) gramatikos klasė. Šioje klasėje buvo visapusiškai įsivadinama lotynų kalbos gramatika kartu su metrika. Čia buvo skaitomi Cicerono laišakai, o taip pat jo filosofinis veikalas „De amicitia“, Ovidijaus „Fasti“ ir Vergilijaus „Eneida“. Be to, čia buvo dėstoma visa graikų kalbos gramatika ir mėginama skaityti Fedro pasakėčias.

Priešpaskutinioji vidurinės mokyklos klasė „classis humanitatis“ Lietuvoje ir Lenkijoje buvo vadinama poezijos klasė. Tai buvo parengiamoji klasė retorikos studijoms, kurioms buvo ruošiamasi, atliekant įvairius pratimus, skaitant istorinius veikalus ir įsisavinant pagrindines retorikos taisykles. Be to, joje buvo skaitoma Cicerono „De officiis“ ir lengvesnės jo kalbos, Vergilijaus „Eneida“, Horacijaus odės, Cezario „De bello Gallico“ ir Marcialio epigramos. Kartu buvo dėstoma graikų kalbos sintaksė ir skaitomos lengvesnės ištraukos iš Teognio, Heziodo, Grigorijaus Nazijansiečio.

Vidurinės mokyklos aukščiausioji klasė buvo „classis rhetorica“ — iškalbos klasė. Šios klasės tikslas buvo išmokyti retorikos ir poezijos, todėl čia buvo dėstoma retorikos teorija ir duodami atitinkami pratimai, nes

²⁹ Vilniaus Akademija, red. K. Jablonskio, „Vilniaus Universitetas“, Vilnius, 1956, p. 17.

³⁰ Ratio atque Institutio Studiorum Soc. Jes. Neapoli, 1599, vėliau — Romae, 1606 (yra daug leidimų ir Vilniuje).

³¹ Kai kuriose jėzuitų mokyklose dar buvo įsteigta įžanginė klasė, vadinama proforma. Joje buvo mokoma skaityti ir rašyti. Ji atstojė elementarinę mokyklą.

humanitarinės mokyklos idealas buvo „perfecta eloquentia“ — tobula iškalba. Tuo tikslu buvo skaitomi Cicerono veikalas „De oratore“, „Partitiones oratoriae“ ir „Auctor ad Herennium“, Cicerono kalbos ir Senekos veikalai, be to, dar Livijaus ir Tacito istoriniai veikalai. Čia buvo dėstoma ir metrika, o iš veikalų skaitomi: Homero „Ilijada“, rinktinės epigramos ir Demostenės kalbos³².

Jaunuolis, kuris, baigęs retoriką, norėjo dar toliau gilinti savo žinias, galėjo mokyti filosofijos, kurios kursas truko trejus metus.

Turint galvoje visą šią siaurą, katalikiškosios ideologijos ugdymui pritaikytą mokyklų kryptį, vis dėlto negalima teigti, kad jos tebuvo katalikiškos reakcijos židinys. Lietuvos ir Lenkijos jėzuitai, ruošdami mokinius kovai prieš kitatikius, turėjo juos supažindinti ir su antikatalikiška, netgi ateistine argumentacija, o tai duodavo progos mokiniams suabejoti ir jėzuitų mokyimo teisingumu. Turime žinių apie „laisvamaniškai“ ar bent antijėzuitiškai nusiteikusius žmones Vilniaus Akademijoje. Žinomas, pavyzdžiui, Akademijos auklėtinio K. Liščinskio — ateizmo pradininko Lietuvoje — likimas. Akademijoje mokėsis pirmosios rusų kalbos gramatikos autorius Melecijus Smotrickis taip pat tapo didžiausiu jėzuitų priešu. Panašių pavyzdžių galima būtų rasti ir daugiau.

Susipažinus su ano meto mokyklų organizacija ir dėstomų kursų programomis, reikia plačiau apsistoti prie retorikos ir poezijos, nes humanitarinėje mokykloje tai buvo pagrindinis mokslas. Gramatika buvo tiktai priemonė galutiniam humanitarinio mokyimo tikslui pasiekti. Retorika, kaip matyti iš ano meto šaltinių, buvo siejama su gyvenimu. Pagal „Ratio studiorum“ programą iš tikro oratoriaus buvo reikalaujama trijų dalykų: iškalbos teorijos pažinimo, retorinio stiliaus įsisavinimo, skaitant klasikinius autorius, ypač Ciceroną, ir erudicijos, kuri buvo keliamą, atliekant tam tikrus pratimus. Tuo metu retorikos studijoms buvo panaudojamas Cipriano Soarijaus vadovėlis „De arte rhetorica“³³. Šis vadovėlis turėjo labai didelį pasisekimą ir buvo vartojamas Lietuvos ir Lenkijos mokyklose iki XVIII šimtmečio. Jis buvo labai mažo, kišeninio formato, turėjo tik 160 puslapių, labai aiškiai bei glaustai parašytas, remiantis Aristotelio, Cicerono ir Kvintiliano keliomis taisyklėmis. Veikalas susideda iš įžangos ir trijų dalių. Įžangoj autorius iškelia iškalbos reikšmę ir vertę, o toliau apžvelgia atskiras iškalbos dalis, pateikdamas jos privalumus. Šis Soarijaus vadovėlis humanizmo laikotarpiu buvo iškalbos mokslo pagrindas ne tik Lietuvoje ir Lenkijoje, bet ir užsienyje. Vėliau, XVII šimtmetyje, ėmus plisti naujo barokinio meno reiškiniams Lietuvoje ir Lenkijoje, palietus jiems literatūrą ir meną, seno klasikinio ir naujo barokinio stiliaus bruožai ėmė tarpusavyje pintis, įgaudami dar ir vietinių požymių. Šių dviejų srovių, t. y. humanizmo ir baroko, reiškiniai atsispindėjo ir bendrojoje iškalbos teorijoje. Barokinėje iškalboje vyravo dviejų teorijų sąvokos: speciosum (pasirodymo), t. y. tokios teorijos sąvoka, kad iškalba privalo būti visų pirma tinkama pasirodymui, o ne reikalui, ne jo esmei atskleisti, ir antroji teorijos sąvoka necessarium (reikalo, būtinumo), t. y. tokia teorijos sąvoka, kad iškalba privalo būti visų pirma tinkama reikalui, jo esmei atskleisti. Barokiniame stiliuje vyravo pompastika, dirbtinumas, išorinių efektų ieškojimas, formos puošnumas, tarnavęs turinio skurdumui pridengti. O humanizmo mokykla reikalavo, kad sakomoji kalba būtų apgalvota,

³² Apie mokyklų organizaciją, jų programas ir dėstomus dalykus galima rasti duomenų t. v. Catalogi lectionum. Ypač svarbus yra toks katalogas jėzuitų provincijolo Miaskovskio, išleistas Vilniuje 1711 metais.

³³ Soares Cyprianus gimė 1524 metais, mirė 1593. Jo veikalo pirmas leidimas pasirodė Koimbroj 1560 m. Labai daug jo veikalo leidinių buvo Lietuvoj ir Lenkijoj. Estreicheris nurodė apie 35.

santūri, kad ji būtų vartojama kaip įrankis mokyti ir įtikinti, o ne pasirodyti, kad nebūtų įvairių epitetų, pagražinimų, nutolusių nuo iškalbos klasišinių taisyklių. Aukščiau minėtas Cipriano Soarijaus vadovėlis tad ir mokė iškalboje laikytis santūrumo, protavimo dėsnių; jame nebuvo jokių išsigimimo pėdsakų ir nuolaidų anuo metu besklindančiai naujai baroko srovei, kuri pirmiausia ėmė reikštis žmonių privačiame bei viešajame gyvenime, o vėliau ėmė skverbtis ir į mokyklas.

Zygmantas Liauksminas, norėdamas duoti atkirtį naujai besklindančiai iškalbos teorijos srovei, ir parašė veikalą „Praxis oratoria sive praecepta artis rhetoricae“. Šis jo veikalas paremtas Aristotelio, Cicerono ir Kvintiliano tradicijomis, o tiesioginis jo šaltinis — Soarijaus veikalas „De arte rhetorica“.

Aristotelis, Ciceronas ir Kvintilianas buvo iškalbos klasikais, kurie reikalavo iš kalbėtojų, kad kalba būtų aiški, puošni, taisyklinga, kad joje mintys būtų dėstomos nuosekliai, laikantis iškalbos taisyklių, be to dar, kad kalboje nebūtų tuščių, beprasmių frazių ir kad kalba išreikštų tiesą. Kalbėtojas privalėjo laikytis aukso vidurio (aurea mediocritas). Zygmantas Liauksminas rėmėsi vien šių minėtų iškalbos klasikų taisyklėmis ir kaip jas atitinkančios kalbos pavyzdį pateikia savo veikale Cicerono kalbą „Pro Marcello“.

Zygmantas Liauksminas savo veikale smerkia smunkančios iškalbos reiškinius. Jis reikalauja, kad mokslas ir menas būtų vystomi pagal gamtos dėsnius „ut naturae ordinem in discendo sequantur“... (kad mokymiesi sektų gamtos dėsniais), nes menas tuo yra tobulesnis, juo arčiau jis yra prie gamtos, kurią mes pamėgdžiojame“³⁴. Šiame Liauksmino nusakyme, kaip matome, esama savotiško racionalizmo, būdingo ir kitoms jo išvadoms. Visame kame turi vyrauti logika, blaivus protas ir nuoseklumas. Iškalbai turi būti pajungti patys vaizdai ir vaizdinės priemonės; vaizdas nėra pats sau tikslas ir negali juo būti. Pagrindinė iškalbos smukimo priežastis buvo vaizdų, frazių, ligūrų atitrūkimas nuo tikslo. Liauksminas, aiškiai matydamas tokį jos išsigimimą, aštriai pasisako prieš šį reiškinį. Jis teigia, kad kalba, priklausomai nuo aplinkybių, gali būti pakili, vidutinė ir paprasta. Kiekvienas kalbos stilius gali būti vertas pagyrimo — vartojamas savo vietoje ir gali būti peiktinas, jeigu jis vartojamas ne vietoje. „Puošniai kalbėti apie menkus dalykus, neatsižvelgiant į aplinkybes,— reiškia išpūsti kalbą (tumida), o miglotai — apie didelius dalykus — reiškia veltui kalbėti (inanis). Gera kalba laikoma tokia, kai kalbėtojas kalba aiškiai ir puošniai. Kai kalbame lotyniškai, mes privalome vartoti tik lotyniškus žodžius; tą pat reikia daryti ir kitose kalbose; negalima kalboje vartoti svetimų žodžių. Ši yda mūsų kalboje taip įsišaknijo, jog daugumas žmonių mano, kad gražu yra į gimtąją kalbą įterpti daug lotyniškų žodžių. Kalbėdami čia lotynų kalba, čia savo gimtąją kalbą, nepastebimai priprantame įterpti lotyniškų žodžių į gimtąją kalbą ir tuo būdu nė viena iš tų kalbų nekalbame švariai ir taisyklingai. Tos ydos priežastis yra ta, kad žmonės nori sušvytėti tariamu mokytumu. Kadangi nemokyti žmonės mokytu laiko tą, kuris moka lotyniškai, tai dažnai taip atsitinka, kad daugelis žmonių, ypač tie, kurie iš mokyklos suolo nieko daugiau neišsinešę, kaip tik atskirus tos kalbos žodžius, minioje įgyja išminties garbę. Ši yda iš pradžių buvo būdinga nedaugeliui, o vėliau ji apėmė netgi protingus mokslo žmones“³⁵.

Toks svetimų žodžių vartojimas ir įterpimas į gimtąją kalbą, Liauksmino nuomone, neturi jokio kito tikslo, kaip tik troškimą tuščios, men-

³⁴ S. Lauxmin, Praxis oratoria, Francofurti, 1666. Praefatio.

³⁵ Ten pat, p. 141—142.

kavertės garbės (inanis gloriae cupiditatem)³⁶, kurios žmonės neturėtų vaikytis. Jis įspėja: „Tegu iš anksto žino tie, kurie teršia savo kalbą svetimais žodžiais ir posakiais be reikalo, kad tai yra labai didelė yda. Tegu visi žino apie tokios kalbos šalininkus kaip neišlavintus, neišprusėlius (rudes) ir netekusius tikrojo skonio, nesuprantančius, kad jie tokiu būdu aptemdo kalbą ir gadina jos įgimtą grožį ir žavesį“³⁷.

Antras iškaltos privalumas, Liauksmo nuomone, yra jos aiškumas. Jei kalbėtojas aiškiai kalba, tai ir klausytojai jį gerai supranta. Šis privalumas tinka kiekvienos rūšies menui, bet ypač jo reikalaujama iš kalbėtojo. Liauksmas sako: „Kitos rūšies menu ir mokslu paprastai užsima mokyti žmonės, o iškaltos skirta liaudžiai. Kas gi galėtų priskirti prie kalbėtojų tą, kuris klausytojams nieko aiškiai nepasakytų arba taip neaiškiai kalbėtų, kad dėl jo kalbos neaiškumo susidarytų nuomonė, lyg jis nieko nekalbėtų. Tačiau yra tokių žmonių, kurie nesidrovi šią visiems aiškia ydą vadinti geru privalumu. Tokiems žmonėms aiški ir paprasta kalba yra žema, o moksliska yra tokia, kurioje mintys reiškiamos neaiškiai ir painiai. Tokia kalba tik mokytiems gali būti suprantama, o ne liaudžiai“. Tokia pažiūra, Liauksmo nuomone, visų pirma prieštarauja protui. „Juk nesąmonė su kuo nors kalbėti, kuris nenori arba negali tavęs suprasti“³⁸.

Trečias iškaltos privalumas yra jos grožis (ornatus), priklausęs ne tik nuo žodžių, bet taip pat ir nuo paties dalyko esmės, turinio, nes kiekviena kalba susidedanti iš žodžių, minties ir turinio. Ir todėl, jeigu trūksta turinio, žodžiai tarytum netenka pagrindo, o, priešingai, išbraukus žodžius, dalykas tampa nesuprantamesnis. Iškaltos meniškumas dar nėra didžiausia jos teigiamybė. Jeigu kalba neatitinka minėtų grožio dėsnių, tai reikia stengtis bent patenkinti klausytojų proto reikalavimus. Retorinė kalba, neturinti to, kas jai iš prigimties yra būtina, niekada nesusilaiks pasisekimo. Ir nors mes įvairiais būdais stengtumės ją pateisinti bei ginti, negalėsime jos apsaugoti nuo priekaištų, nes ji yra bedvasė (inanimata) ir sausa. Bet jeigu bus atkreiptas dėmesys į proto reikalavimus, tai kiti trūkumai nebus tokie ryškūs³⁹. Išmintinga kalba, kuri sakoma pagal proto reikalavimus, nebūna prigrūsta sentencijų (sententiose dicere). Liauksmas skundžiasi, kad toks kalbėjimo būdas visų yra giriamas. Kas prigrūda į kalbą sentencijų, pririnktų iš autorių, tas nekalba „sententiose“, bet tiktai pasinaudoja kitų teiginiais savo pažiūroms sustiprinti, o šios pažiūros bus tuo prieinamesnės ir aiškesnės, juo mažiau bus panaudota svetimų ištraukų. Kalbėtojai, kurie cituoja kitų ištraukas, sukelia klausytojų pasibaurėjimą. Juk tik tas kalba „sententiose“, kas kalba protingai ir gražbiškai, kas bendras tiesas atitinkamai pritaiko laikui, vietai, aplinkybėms ir asmenims⁴⁰.

Tokios yra Žygimanto Liauksmo pažiūros į iškaltą, kuri tuo metu buvo veikiama naujos baroko srovės, sklindančios iš užsienio į Lietuvą ir Lenkiją.

Naujoji iškaltos srovė pirmiausia skverbėsi į pasaulietinę literatūrą, o vėliau ir į bažnytinę. Pirmieji naujosios iškaltos krypties šalininkai dar svyravo: jie neturėjo drąsos viešai stoti prieš seną, oficialią iškaltą, bet negalėjo pasmerkti ir naujosios, barokinės iškaltos krypties. Žodžiais jie pripažino senąsias taisykles, o praktiškai naudojos naujosiomis. Toks neapsisprendęs, kompromisinis iškaltos atstovas buvo Radau, gimęs

³⁶ S. Lauxmin, Praxis oratoria, Francofurti, 1666, p. 142.

³⁷ Ten pat, p. 143–146.

³⁸ Ten pat, p. 147.

³⁹ Ten pat, p. 158.

⁴⁰ Ten pat, Praef., p. 73.

1614 m. Brunsberge, miręs 1687 m., autorius turėjusios didelį pasisekimą knygos „Orator extemporaneus“, išleistos Amsterdamo 1655 metais. Ši knyga turėjo pasisekimą todėl, kad buvo labai aktuali: ji užėmė tarpinę vietą klasikinės ir naujos, barokinės iškaltos moksle. Radau propagavo barokinę iškaltą, bet kartu ir nuo jos traukėsi, patardamas naujovėmis naudotis atsargiai.

Modernioji, vadinamoji sugadintoji iškaltą galutinai įsigalėjo Lietuvoje ir Lenkijoje vėliau — XVII amžiaus paskutiniame trisdešimtmetyje. Jos pagrindinis atstovas buvo Janas Kviatkievičius (Jan Kwiatkiewicz) (1630—1703), kilęs iš M. Lenkijos. Jis parašė daug panegirikų bei paruošė kalbų rinkinių, kurie rodo jo teorines pažiūras ir iškaltą.

Žygimantas Liauksminas, gerai pažindamas šią sklindančią naująją barokinę iškaltos srovę, norėjo parodyti visuomenei, kokia turi būti tikroji iškaltą, ko ji turi siekti. Nors autorius duoda pavyzdžius, susijusius su religija, tačiau pažangiuosius šio veikalo momentus sudaro tai, kad autorius jame kovoja prieš barokinio stiliaus dirbtinumą, pompastiškumą, prieš makaronizmus. Minėtas Ž. Liauksmino veikalas itin svarbus tuo, jog autorius kovoja, kad kalbėtojo kalba būtų aiški, paprasta ir suprantama liaudžiai. Taigi iš to galima padaryti išvadą, kad Žygimantas Liauksminas buvo arti liaudies ir jos interesų. Jis buvo nuomonės, kad iškaltą yra skirta liaudžiai ir tik kitos rūšies menas ir mokslas skirtas būna paprastai mokytiems žmonėms.

Žygimantas Liauksminas, siekdamas, kad oratoriaus kalba būtų aiški, sklandi, kad jis logiškai dėstyty savo mintis, veikalo gale dar pridėjo skyrelį „Medulla dialecticae“⁴¹. Čia autorius klausimų ir atsakymų forma pateikia trumpas logikos žinias. Pirmiausia Ž. Liauksminas kelia klausimą, kas yra žinotina dialektikai, t. y. kaip vyksta protavimo procesas (operationes intellectus), ir nustato jo rūšis. Toliau jis kalba apie silogizmo formas (formae syllogismi) ir apie silogizmo modus (modi). Šiame veikalo skyrelyje Ž. Liauksminas trumpai išdėsto visą logikos kursą. Šis kursas, žinoma, nėra originalus: autorius visiškai laikosi Aristotelio; logika traktuojama grynai formalistiškai. Bet tai būdinga ne tik Ž. Liauksminui, bet ir visam tos epochos logikos mokslui. Liauksmino „Medulla dialecticae“ reikšmė ir vertė yra ta, kad tai pirmasis logikos vadovėlis, parašytas ir išspausdintas Lietuvoje.

Be minėtų veikalo, Ž. Liauksminas išleido dar ir kitų knygų. Greta retorikos, teologijos, filosofijos studijų, jis taip pat labai mėgo muziką ir su atsidėjimu mokė jos studentus Vilniaus Akademijoje ir seminarijoje, ypač neturtingesnius. Tuo tikslu jis parašė muzikos vadovėlį „Ars et praxis musicae in usum studiosae iuventutis“. Šis vadovėlis pirmą kartą buvo išleistas Vilniuje 1667 metais, antrą kartą taip pat Vilniuje 1693 m. — Vilniaus Akademijos spaustuvėje. Šis trumpas Ž. Liauksmino muzikos vadovėlis, teturįs tik 14 puslapių, prasideda įžanga, kurioje autorius kreipiasi į muzikos mėgėjus, aiškindamas jos reikšmę ir reikalingumą. Toliau pateikiami bendri duomenys apie giedojimą — stiprų ir silpną, apie muzikos garsus, natas ir gaidas, nurodoma, kaip praktiškai reikia giedoti, kur balsą pakelti, kur nuleisti. Vadovėlio gale autorius pateikia žinių apie muzikos raktus (De clavisibus musicis) ir apie jų reikšmę. Šį trumpą muzikos vadovėlį Ž. Liauksminas parašė taip pat lotynų kalba. Lenkų kalba Liauksminas parašė knygą „Panegiryk Władysława IV“, kuri buvo išleista Vilniuje 1634 m., ir pamokslą „Kazanie na pogrzebie Stanisława Dziewotowskiego, stolnika Kowieńskiego“, išleistą taip pat Vilniuje 1653 m.

⁴¹ S. Lauxmin, Praxis oratoria, Francofurti, 1666, p. 289.

Ž. Liauksminas yra daug rašęs religinio turinio raštų, kaip, pavyzdžiui, „Theologia ecclesiastica“ ir daug kitų. Būdamas visapusiškai išsilavinęs žmogus, Ž. Liauksminas, be iškalbos, filosofijos, dar labai domėjosi kalbos mokslu. Jis parašė graikų kalbos gramatiką „Epitome institutionum linguae graecae“, kuri buvo išleista Vilniuje 1655 metais. Tai pirmą kartą Lietuvoje išleistas vadovėlis, nes iki to laiko visos gramatikos buvo leidžiamos užsienyje. Tik gaila, kad mūsų nepasiekė nė vienas šios knygos egzempliorius. Iki to laiko mokyklose buvo naudojamosi vokiečio J. Gretserio vadovėliu „Institutiones linguae graecae“, lib. III, išleistu 1598 m., ir „Rudimenta linguae graecae“, išleistu 1593 m. Ingelstadte. Bet minėti vadovėliai buvo labai platūs, siekią net iki 1348 psl., labai sunkiai studentams ir mokiniams bėprieinami.

Sunku ką nors plačiau pasakyti ir apie Ž. Liauksmino graikų kalbos vadovėlį, nes jis nepasiekė mūsų laikų. Tačiau iš bibliografų pateikiamų duomenų galima spręsti, kad jis turėjo labai didelę vertę⁴².

Be proza rašytų veikalų, Ž. Liauksminas yra rašęs eilėraščių graikų kalba⁴³. Deja, eilėraščiai neišliko.

Be savo mokslinės veiklos, Ž. Liauksminas yra nuveikęs nemažą darbą anuo metu lietuvių liaudies švietimo srityje. Kaip pažymi kai kurie mokslininkai⁴⁴, Liauksminas buvo garsus švietėjas ne tik Vilniuje, bet ir jo apylinkėse.

* * *

Žygimanto Liauksmino kūrybinis palikimas, kaip matėme, nėra labai didelis. Tačiau jis liudija apie didelę autoriaus erudiciją to meto sąlygomis ir jo domėjimąsi įvairiomis mokslo sritimis. Pažymėtina, kad minėtos knygos „Praxis oratoria sive praecepta artis rhetoricae“ pasirodymas buvo labai reikšmingas įvykis to meto kultūriniame gyvenime, turėjęs atgarsį ir už Lietuvos ir Lenkijos valstybės ribų. Tai rodo net trylika šio veikalo leidimų, iš kurių vienuolika, kaip jau minėjome, išėjo užsienyje. Nors Žygimantas Liauksminas priklausė jėzuitų ordinui, vis dėlto jis visą laiką išliko gana artimas „žemėjo luomo“ žmonėms (humiliore loco nati), rūpinosi jų švietimu, neturtingųjų studentų mokymosi sąlygomis. Ne be reikalo lenkų mokslininkas St. Bednarskis Ž. Liauksminą pavadino „lietuvių liaudies apaštalu“ (apostol litewskiego ludu).

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko v. universitetas
Klasikinės filologijos katedra

Įteikta
1962 m. kovo mėn.

ЖИГИМАНТАС ЛЯУКСМИНАС (1596—1670)

Я. ТИЮНЕЛИТЕ

Резюме

В статье даны сведения о воспитаннике Вильнюсской Академии, профессоре и деятеле науки Жигимантасе Ляуксминасе, жизнь и научная деятельность которого до сих пор совершенно не были освещены.

⁴² A. Jocher, *Obraz bibliograficzno-historyczny*, Wilno, 1840, p. 629.

⁴³ J. Brown, *Biblioteka pisarzy Asystencji Towarzystwa Jesus*, Poznań, 1862, p. 257—258.

Fr. Siarczyński, *Obraz wieku panowania Zygmunta Augusta*, cz. 1, Lwów, 1826, p. 268.

St. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuitckich w Polsce*, Kraków, 1933, p. 235.

⁴⁴ Ten pat, p. 192.

Ж. Ляуксминас заслуживает большого внимания. Он является автором первой греческой грамматики в Литве, работы о риторике, учебников музыки и пр. трудов.

Ляуксминас родился в 1596 г. в Жемайтии. Учился в Вильнюсской Академии, где позже сам преподавал риторику, философию, музыку.

Большие способности автора, его широкий кругозор, а также знание многих языков, в частности греческого и латинского, дали ему возможность написать целый ряд работ.

Первой и одной из важнейших является работа Ж. Ляуксминаса в области риторики: „*Praxis oratoria sive praecepta artis rhetoricae*“, впервые изданная в Браунсберге в 1648 г. и неоднократно переиздававшаяся за границей.

Значение и ценность этого произведения были очень велики, особенно для школ XVII века, где все обучение было основано на риторике.

В XVII веке в Литве начало распространяться пришедшее из-за границы новое течение в ораторском искусстве — барокко.

В своей работе о риторике Ляуксминас пытался дать отпор этому новому течению, ставя перед собой цель показать общественности, каким должно быть ораторское искусство и чем оно должно определиться.

Кроме упомянутого произведения, Ж. Ляуксминас издал целый ряд других книг. Он впервые в Литве подготовил учебник музыки для учащейся молодежи — „*Ars et praxis musicae in usum studiosae iuventutis*“, который был издан в Вильнюсе в 1667 г.

Ж. Ляуксминас подготовил также первый учебник греческого языка в Литве „*Epitome institutionum linguae graecae*“, изданный в Вильнюсе в 1665 году, ни один экземпляр которого до нас, к сожалению, не дошел.

Кроме произведений в прозе, Ж. Ляуксминас писал также стихотворения на греческом языке, которые до нас не дошли.

Все высказанное свидетельствует о том, что Ж. Ляуксминас был всесторонне развитым человеком, проявлял широкую деятельность в разных областях науки, был глубоко уважаем и популярен не только в Академии, но пользовался заслуженным авторитетом и среди общественности того времени.
